

Държавният фотоархив – между миналото и бъдещето

Поводът

Приватизационна процедура на „Българска фотография“ от края на ХХ век поставя на изпитание бъдещето на българския държавен фотоархив.¹ Преди още да е проучена и написана историята на архива², на дневен ред излиза въпросът за неговото оцеляване, за опазването на събраната и съхранена в годините образна памет на България. За повече от половин век, в Държавния фотоархив и в 27-те фотоархивни структури в страната са приети и запазени няколко милиона черно-бели и няколкостотин хиляди цветни негативни кадри видима история, история в образ.

Къде да продължи „животът“ на тези извори – в музеите, в архивите, в други институции и въобще дали ще бъдат опазени – това са част от въпросите, които очакваха своето решение на границата на две столетия, в навечерието на новото хилядолетие. Надделява единствено правилният, професионалният вариант – за предаване на фотодокументалното наследство в българските държавни архиви. От този момент започва символично новото „летоброене“ в историята на българския фотоархив.

Къде са корените и откъде води началото си Държавният фотоархив? Какво се случва след това? Какво е архивното бъдеще на българския държавен фотоархив? – на тези въпроси, зададени на днешна дата, се търсят отговори в следващите редове.

Предисторията

Институционални и нормативни предпоставки от 40-те години на ХХ век благоприятстват формирането на българския държавен фотоархив. Неговият прототип, наречен централна фототека, възниква в рамките на структурното подразделение „фотоотдел“ към Фондация „Българско дело“. Самата фондация е учредена на 31.03.1941 г. чрез парично дарение от 100 000 лв. на Георги Константинов Серафимов – тогавашен главен секретар на Министерския съвет. Замислена и реализирана като пропагандна институция, тя запазва частно-правния си статут до самото ѝ закриване през 1948 г. Креатура първоначално на Дирекция на националната пропаганда, в по-нататъшното си развитие „Българско дело“ се протекционира от Министерство на пропагандата и от Министерство на информацията и изкуствата.

В зависимост от функционалното предназначение, структурата на фондацията от самото начало е изградена от два отдела – „издателски“ и „филмов“. В края на 1944 г. обаче, издателската дейност, а с нея и съответстващият отдел преминават към пропагандното министерство. Следващата най-съществена структурна реформа се изразява в обособяването на две нови подразделения – „фотоотдел“ и „отдел за разпространение на тесни кинокартини“ (за подвижните кина). Мотивите за тази промяна са обосновани в доклад от 17 ноември 1944 г., предназначен за министър-председателя Кимон Георгиев. В него се отбелязва, че „управителният съвет намира за удобен моментът да преустрои фондацията в институт за чисто образна пропаганда и културно-просветна дейност чрез фото- и кинокартини, поставен всецяло в услуга на новата българска държавна власт.“ И като резултат към новия фотоотдел „се създава *централна фототека* или общо фотоохранилище, в което се събират, подреждат и съхраняват в систематичен ред всякакви фотографни документи, които възпроизвеждат по-важните прояви в политическия, културния и обществения живот на нашата страна.“ В следващ доклад, изпратен на 7 декември 1944 г. до министъра на пропагандата Димо Казасов, е потвърдено намерението да се обособи *централна фототека*.³ Според запазеня до днес инвентарен дневник на Фондация „Българско дело“ само две седмици по-късно, на 21 декември, е регистрирано първото постъпление във фототеката с кадри от Народния съд.

Началото

Няма никакво съмнение, че при наличието на двете основополагащи условия – структурно звено и осигурени системни постъпления от фотодокументи в него след края на 1944 г., бихме могли да „припознаем“ в централната фототека на „Българско дело“ *държавния фотоархив*. В очертаните контури на фотоархива се вписват и първите щатни фоторепортери, чието основно задължение е „да отразяват събитията“ чрез фотографиране. Те по същество изпълняват една от двете основополагащи функции на архивите, свързана с комплектуването на документи. За обработката, съхранението и използването на приетите фотодокументи от 1945 г. е предвидена специална щатна длъжност – „картотекар негативи и позитиви“. В обяснителни бележки към бюджета на Фондация „Българско дело“ за следващата година са разписани задълженията на „завеждащия негативната и позитивна филмотека при фотоотдела“ – или както ще се утвърди през 1946 г. „картотекар на филми и снимки.“⁴

На този по същество архивист във фотоотдела е възложено да: „...води подробен опис и картотека на негативите и позитивите. Своевременно поддържа, поддържа в изправност и се грижи за правилното и безопасно съхранение на снетите негативни и позитивни материали. Прави периодично щателен преглед на състоянието на филмотеката и по нареждането на съответния началник на отдела взема всички необходими мерки за отстраняване на причините, които могат да предизвикат повреда на филмотечните материали”.⁵

Според съхранен текст с насоки за плановата организация на Българска кинематография, изтичащата 1945 г. се определя като *успешна за организиране на „голямото дело – попълване на фототеката с фотодокументи*, възпроизвеждащи всички по-важни прояви в целокупния живот във фотообрази“. За следващата 1946 г. са заявени намерения за още „по-силен темп, като се обхване и диапозитивната служба“.⁶

Така, разширяващите се ангажименти във фотоотдела закономерно водят до откриването и на нова длъжност за помощник-картотекар за 1946 г., запазена и през 1947 г., но вече като картотекар.⁷

Дейността на първите архивисти във фототеката е съпроводена с преодоляването на редица препятствия и трудности. Въпреки регламентираното право за достъп на фоторепортерите до институциите, и в по-късните години не липсват примери за затруднения, които те са изпитвали при изпълнение на функционалните си задължения. Така, от запазено писмо във фонда на Министерския съвет, научаваме, че на Фондация „Българско дело“ се налага дори и през 1948 г. да напомня, че е „единствен отговорен институт за фотодокументация, в който се завежда Държавният фотоархив“ и да отстоява необходимостта от гаранция за свободен достъп до правителствената институция.⁸

Друго свидетелство за усилията, които се полагат при комплектуването на фотоархива съдържа молбата на ръководителя на фотоотдела Вл. Димчев, отправена към началника на канцеларията на Народното събрание за разрешение да се заснеме целият състав на парламента. Целта е „снимките да бъдат включени в централната фототека (държавния фотоархив при Фондация „Българско дело“) за всестранно пропагандно приложение.“⁹

Същевременно, наред с постъпленията осигурени от фоторепортерите през 1945-1946 г., се търсят и други възможности за попълване състава на фотоархива. Започва размяната на фотодокументи със съседни страни като алтернативен източник.

Поставено е началото и на сбирката от диапозитиви, необходими за образната пропаганда. За целта от фотодокументите, свързани с индустриалното развитие, със земеделското стопанство, значителни културни събития и др., след подбор са изготвяни тематични диапозитивни колекции (по 80-100 диапозитива) за илюстриране на публични доклади, научни конференции, сказки и т.н. В по-далечна перспектива се очаква, тези илюстративни сбирки да се превърнат в основа на „един пътуващ университет“.¹⁰

След първото постъпление от 21.12.1944 г., поставило началото на сбирката, Държавният фотоархив извървява свой път на организиране и развитие, на структурно и функционално стабилизиране. До месец октомври 1946 г. (когато е обнародван Законът за кинокултурата) в състава му постъпват постоянно и се регистрират ... негативи. Може би именно затова този закон, постановявайки създаването на „Държавна киноархива“, „мълчи“ по въпроса за държавния фотоархив. Всъщност, архивът е факт, независимо от това, че е назоваван с различни имена и че е структурно „ограничен“ в рамките на фотоотдела на Фондация „Българско дело“. Поради това в закона не е заложена специална нормативна разпоредба за него.

Законът за кинокултура е в сила само година и половина. Отменен е по силата на обнародвания на 5 април 1948 г., следващ и валиден и до днес Закон за кинематографията, въз основа на който е прекратена дейността на Фондация „Българско дело“. Според преходните разпоредби, „всички функции, мероприятия и инициативи, които Фондация „Българско дело“, до влизане на закона в сила е извършвала въз основа на учредителния си акт, се прехвърлят изцяло с активи и пасиви върху Държавно предприятие „Българска кинематография“. Тъй като основното предназначение на този закон е национализирането на българската кинематография и на „пощадените“ от предходната разпоредба частни кинопроизводители, проблемите на фотографното дело остават някак „в страни“ и от тази нормативна рамка. Повече конкретност съдържа обявлението за окончателно закриване на Фондация „Българско дело“, публикувано в Държавен вестник през юни 1948 г. Наред с изключителните права на новосъздаденото Държавно стопанско предприятие „Българска кинематография“ в него се определя, че тази нова институция „ще открива и поддържа държавната фоторепортажна служба и Държавния фотоархив“.¹¹ Същевременно, разрастващата се дейност на фотоотдела и на принадлежащата му фототека, дават основание на архива да се

самоопределя по това време като „Държавен фотоархив, съхраняващ снимки, отразяващи всички обществени, политически и стопански събития, станали в живота на Н Р България“. Значението на фотоотдела се изразява като единствен институт в страната, който снабдява всички държавни учреждения и обществени организации с посочените снимки.¹²

Известни промени се забелязват по отношение на кадровото осигуряване на дейността на фотоархива. Според щатните таблици на новосъздадената „Българска кинематография“ през 1948 г. за фотоархивните дейности отговарят известните и дотогава длъжностни лица – „ръководител на фототеката“, „фототекар“ и „фоторепортери“. Въведена е обаче длъжност (макар и само за едно лице) „уредник на музея и кино и фотоархива“. Така за първи път е постигнато ясно отграничаване чрез щатното разписание на производствените фото- и филмотеки от фото- и киноархива, (или поне на отговорните за тях длъжностни лица).

Посочените дотук, макар и най-общи данни, извлечени от архивните фондове, маркират първите стъпки по пътя на формирането и развитието на Държавния фотоархив до края на 40-те години на ХХ век.

Нормативната рамка от 50-те години

През 1951 г, в духа на тогавашното време, с правителствено разпореждане се одобрява „Правилник на Главната дирекция на кинематографията за организацията, идейно-политическото и художественото ръководство на фотографното дело“, въз основа на който, централното ръководство и контролът на фотографното дело се възлагат на Главната дирекция на кинематографията при Министерския съвет¹³.

Посветен най-общо на начина, по който се организира и осъществява надзорът на фотографното дело, правилникът регламентира непосредствено и дейността на фотоархива. Така, според чл. 5, т. 7, Главната дирекция на „Българска кинематография“ „създава **постоянен държавен фотоархив**, в който се събират всички заснети най-ценни негативи, отразяващи политическия, стопанския и културния живот в страната и който организира на научна основа тяхното съхраняване с оглед да се запазят като национално богатство”¹⁴. И по-нататък, на Главната дирекция се възлага да „организира централната прес-фотослужба с щатни и доброволни фотокореспонденти в столицата и по места, които да заснемат за *Държавния фотоархив*, за пресата и за периодичния печат всички

събития из многостранния обществен живот.” Няколко месеца по-късно, след реорганизирането на Главната дирекция „Българска кинематография“, тези задачи се поемат изцяло и единствено от новосъздаденото Държавно предприятие “Българска фотография” при Комитета за кинематография. В случая са приложени нормативните разпоредби на Постановление на № 91 на Министерския съвет от 31 януари 1952 г., по силата на което „Българска фотография“ е юридическа личност и предприятие на самоиздръжка, а *държавният фотоархив е със статут на самостоятелен отдел* в нейната структура. Междувременно, до пролетта на 1950 г. са открити и първите пет фотоклона в градовете Варна, Русе, Бургас, Враца и Свищов, а до края на 50-те и началото на 60-те години още 24.¹⁵ Понататъшното структурно развитие продължава с изграждането и на местни фотоархиви към съответните клонове с аналогични функции на тези на държавния фотоархив в София, но с ограничен, регионален мащаб на дейност.¹⁶ Този процес приключва до края на 1959 година, когато са създадени и функционират поделения на „Българска фотография“ във всички 27 окръжни градове.

Следват години, белязани от многократни промени в статута, структурата и наименованието на “Българска фотография” (в столицата и по места в страната). Така, през 60-те години централната институция е със статут на дирекция към Комитета за изкуство и култура; през 70-те години е държавно обединение и стопански комбинат; през 80-те години е творческо-производствено обединение, творческо-стопански комбинат. По силата на Указ 56 за стопанската дейност, от март 1990 г. „Българска фотография“ придобива статут на държавна фирма. Година по-късно е акционерно, а след това еднолично акционерно дружество. С последната реорганизация, при която не се променя предметът на дейност и организационната структура на “Българска фотография”, се обособяват 10 клона в страната. Те се създават на основата на поделенията в София, Бургас, Варна, Велико Търново, Монтана, Перник, Пловдив, Русе, Стара Загора и Шумен. Останалите 17 производствени звена запазват функциите си, но се подчиняват административно на един от определените клонове¹⁷.

Статутът на Държавния фотоархив според архивното законодателство

Още в основополагащия и създаващ Държавния архивен фонд в България Указ № 515 от 10 октомври 1951 г. е признат архивният статут на фотодокументите. Предвижда се в състава на Държавния

архивен фонд да се включат „кинофилми и фотографски снимки, грамофонни плочи и звукозаписи, които имат научно-историческа ценност“. Определен е и тригодишен срок след който фото-фоно и кинодокументите подлежат на предаване в държавните архиви.

По силата на Закона за Държавния архивен фонд от 1974 г. (отменящ Указа на Президиума на Народното събрание от 1951 г.) Българската национална филмотека е натоварена с функциите на ведомствен архив с постоянен състав от документи и орган за управление на Държавния архивен фонд. Определена е като Архив за кино-фото-фонодокументи, изграден от фондовете на самата филмотека, на Националната фотографска агенция и от архивите на радиото и телевизията. Всъщност тази разпоредба не се реализира на практика и за това се налага чрез изменения в Закона за ДАФ от 1987 г. и в Правилника за неговото прилагане от 1989 г. да се предвиди и въведе реалистичен и адекватен модел на българските архиви за аудиовизуални документи. В съответствие с тези изменения Държавният фотоархив (Националната фотографска агенция) е един от органите за управление на Държавния архивен фонд и ведомствен архив с постоянен състав от фотодокументи. С аналогичен статут, но за съответните видове документи са признати Българската национална филмотека (за кинодокументите), Комитетът за телевизия и радио (за телевизионните и за радиодокументите) и т.н. По силата на едно от последните изменения в закона от 1993 г. ведомствените архиви с постоянен състав от документи престават да бъдат органи за управление на Държавния архивен фонд. Липсата на актуализиран правилник, който да определи статута на тези архиви, оставя напълно открит, към настоящия момент, въпроса за националните архиви за аудиовизуални документи.¹⁸

Но дори и при толкова широките граници, в които се колебае българското архивно законодателство, по отношение на фото-фоно-кинодокументите, водещ, основополагащ винаги е бил стремежът да се съхрани ценната част от тях. През годините в архивите са търсени и прилагани и други, съпътстващи, паралелни форми на решения на проблемите. Илюстриращи примери са методическите и теоретични опити за осигуряване на архивните процеси и дейности и за усъвършенстване на архивната система. Така, в Методическия кодекс, този всеобхватен и все още действащ нормативно-методически регламент за цялостната архивна дейност, се предвижда в по-далечна перспектива създаването на специализиран архив за фото-фоно-кинодокументи. До тогава, се допуска фотодокументите да се приемат

и в ЦДА (предназначен за документите след 9.09.1944 г.) и в Националната фотографска агенция. Същевременно, при определяне източниците за комплектуване на Централния държавен архив на Н Р България, именно като основен източник е вписана Националната фотографска агенция. За фотодокументите с местно значение няма алтернатива според методическите разпоредби – те се комплектуват от тогавашните окръжни държавни архиви. И друг пример – според предварителния доклад на Главно управление на архивите „Националната архивна система от гледна точка на нейното доизграждане“ се предвиждат два варианта за съхранение на фотодокументите – в специализиран централен архив за кино-фото-фонодокументи или в специализирано структурно звено в Централния държавен архив Н Р България.

„Временната наредба“ и функциите на фотоархива

При всички преобразувания, промени, структурни реорганизации в „Българска фотография“, и независимо от различния статут на архивните структури предвиден в архивното законодателство, основните функции на филмо- и фототеките на Държавния фотоархив в София и на подразделенията остават непроменени, постоянни. Те се изразяват в събиране, съхраняване и експлоатация на заснетите фотоматериали (черно-бели и цветни негативи и цветни диапозитиви), отразяващи общественно-политическия, социално-икономическия и културния живот в страната. Попълването на състава с фотодокументи продължава да бъде заслуга предимно на щатните фоторепортери, които документират съвременните събития и репродуцират миналите. След първите назначени фоторепортери към фотоотдела на “Българско дело” през 40-те г., до средата на 80-те години броят на отговорните репортери за комплектуване на Държавния фотоархив достига до 28. От 1985 г. те са редуцирани до трима, а след 1989 г. - един, чиято задача се ограничава до заснемане на събития единствено на територията на столицата.

Друг източник на комплектуване на фотодокументи, който също запазва значението си, е провежданият снимков обмен с чуждестранни агенции, архиви и институции, кръгът на които постоянно се разширява.

Задачите, чрез които се осигуряват процесите на фотодокументирането, комплектуването на фотодокументи, съхранението им и тяхното предоставяне за използване традиционно

присъстват във всички нормативно-методически правила, издавани от “Българска фотография”¹⁹. Но първият, сравнително по-цялостен, регламент за архивиране на фотодокументите е съставен през 70-те години и е наречен “Временна наредба за организиране дейността на филмотеките и фототеките при Държавно обединение „Българска фотография“. На практика, тази наредба, въпреки наименованието си, остава най-трайния действащ норматив в почти непроменен вид до края на функционирането на Държавния фотоархив.²⁰

Като основни задачи във „временната“ наредба се определят събирането, обработването, тематизирането, съхранението и експлоатирането на заснетите фотоматериали (черно-бели и цветни негативи и диапозитиви), отразяващи обществено-политическия, културния, стопанския живот на страната в цялото му многообразие. В регламента е проследен в максимална степен на подробност технологичният ред на работа с негативите и позитивите, съставна част от националния фотофонд. Конкретизирани са задълженията на фоторепортерите за пълно и точно описание на заснетите обекти във вид на фотограма²¹ и не на последно място като значимост – подбор на фотокадрите за тематизиране – или още за включването им в албуми. Детайлизирани правила определят обработката и на негативния фонд, предвиждаща систематизирането на кадрите в класьори и описването им. Получените като резултат от обработката работни албуми, съдържащи фотограмите, както и тематичните албуми, включващи подобрите позитивни копия със съответна анотация на съдържанието им, улесняват максимално потребителите и самото използване на фотодокументите.

Гарантиран е и достъпът до фотоархивния фонд на всички интересувачи се от него институции и лица. Но същевременно, забранителни текстове ограничават дублирането от външни институции на цели фотографски филми на “Българска фотография”.

За повече от 50-годишното си институционално „присъствие“ Държавният фотоархив, заедно с допълнително обособените фотоархиви към клоновете в цялата страна, натрупват респектиращо по обем и тематичен обхват фотодокументално богатство. В цифри то се изразява с близо 6 милиона черно-бели и около 800 000 цветни кадри. Приблизително половината от черно-белите негативи са създадени и запазени в Държавния фотоархив в София. Първите фотодокументи в него, отразяващи събития и факти от периода 1945-1960 г., възлизат на

около 40 000 филма и носят печата на времето – създадени са върху самозапалимата, нитратна, горима основа.

През целия период на съществуване на фотоархива са полагани усилия за изпълнение и на другата обществено необходима архивна функция, свързана с използването на фотодокументите. Още повече, че в конкретния случай, популяризирането, ползването на документите произтича от изначалната пропагандна същност на “Българска фотография”. За осигуряване на достъп до фотодокументите в Държавния фотоархив е изграждан справочен апарат, адаптиран през годините в съответствие с търсенето на информация.²² Във връзка с това, като основен справочник се налагат тематичните картони. Като правило те са съставяни след подбор на най-сполучливите кадри от всеки филм – черно-бял, цветен, негатив и диапозитив. При това, позитивните копия, разположени върху тематичните картони са съпроводени от анотация на съдържанието на заснетите събития, лица и т.н., както и от данни за автора на филма. От 1965 г. систематизирането на обособените албуми с тематични картони се осъществява въз основа на отрасловия признак – „Държавна власт и управление“, „Външна политика и международни връзки“, „Въоръжени сили“ и т.н. Що се отнася до степента на разкриване съдържанието на негативните филми от Държавния фотоархив, то към средата на 80-те години на XX век, приблизително 1/6 от тях са обхванати в тематичните албуми.²³ Това съотношение по всяка вероятност се запазва относително непроменено до края на функционирането на фотоархива. Друг справочник, съставен в услуга на потребителите е азбучникът, представящ в азбучна последователност фамилията имена на заснетите лица. Неотделима част от справочния апарат представляват и рекламните и пропагандни издания, носещи емблемата на „Българска фотография“. Най-„недостъпни“ остават цветните негативи и диапозитиви от фондовете на Държавния фотоархив от периода на 70-те, 80-те и до началото на 90-те години. Липсата на описания за тях не позволява разкриването им чрез тематични албуми и други справочници, а това ги превръща и в практически неизползваеми.

Всичко започва отначало...

Символично институционалната биография на Държавния фотоархив приключва в края на XX век, през 1999 г., когато Едноличното акционерно дружество „Българска фотография“ попада в обсега на приватизационните процедури. Съвсем естествено възниква и

въпросът за „съдбата“ на Държавния фотоархив и на фотоподеленията в страната. Първите стъпки са свързани с изготвяне на оценка, информационен меморандум и анализ на правното състояние на акционерното дружество, олицетворяващо „Българска фотография“ в края на 90-те години на XX век. Във връзка с това се предприема проучване на състоянието на архивните фотодокументи в дружеството в София и във всички клонове в страната. Проучването има за цел не само да определи количеството на фотодокументите, но и да предложи експертна преценка на тяхното значение, да осъществи своеобразна категоризация. Междувременно се търсят различни възможности за бъдещото съхранение на ценните фотоизвори. В този смисъл според водещите експерти от Главно управление „Приватизация“ в Министерство на промишлеността като „подходящи“ и препоръчителни места за опазване на фотоархивната документация се определят организации или институции в съответния град като музеи и др. По всяка вероятност държавните архиви са някъде между „другите“.

Окончателният избор обаче е в „полза“ на държавните архиви и несъмнено това е професионално вярното решение. Така, в началото на новия XXI век, Държавният фотоархив, запечатил в образ историята на България от Втората световна война до края на 90-те години на XX век, намира своя постоянен „дом“ в българските държавни архиви. Оттук насетне започва неговият „втори живот“, живот в архивите.

Самият процес на предаване, или по-точно на приемане на фотодокументите в българските архиви продължава няколко години. И въпреки, че като цяло, все още не е завършен, вече се очертават тенденции и особености, които позволяват да бъдат представени в най-схематичен вид. Следва да отбележим, че всички данни, които са приведени в текста, са събрани не без помощта и съдействието на експерти от държавните архиви. В този смисъл, проучването и обобщенията станаха възможни с общите усилия на колегията.

Характеристика на административно-управленската документация

Ликвидирането на дружеството и обявената приватизация на сградния фонд през 1999 г. налагат съвременно приемане на административно-управленската документация и фотодокументите в системата на българските държавни архиви. За административната документация това е рутинна дейност, и всъщност преобладаващата

част от държавните архиви на практика продължават регулярно да приемат документи след първите регистрирани постъпления от 70-те години на XX век. В резултат – до края на 1999 г. за постоянно съхранение в българските архиви постъпват повечето административно-управленски документи. Забавянето, проблемите и изключенията от това правило са обусловени от незавършени все още тогава и продължаващи финансови ревизии; от неприключил окончателно приватизационен процес; от разпилените след 1992 г. документи на поделенията при закриването на клонове и т.н. Затруднения от такъв характер изпитват Държавните архиви в Добрич, Ловеч, Смолян, Шумен, Хасково, Ямбол и др. При цялата различност, ситуацията налага като обща тенденция провеждането на научно-техническа обработка в самите държавни архиви – т.е. в практиката се реализира изключението, вместо правилото. Тези процеси продължават до 2002 г, когато се отчита като приключила научно-техническата обработка на административните документи на „Българска фотография“ – в центъра и в поделенията по места. Тази завършеност позволява да се направят някои обобщени характеристики на приетите комплекси в цялост и диференцирано.

В хронологически аспект – най-ранните документи, датирани към 1949-1950 г. са постъпления в състава на архивния фонд на „Българска фотография“ в ЦДА и в съответните фондове в архивите в Бургас, Варна, Враца и Добрич. Най-голяма група съставляват архивите – респ. постъпленията с документи от периода между 1951 и 1959 г., когато завършва процесът на създаване на нови регионални центрове в страната. За архивите във Враца, Кърджали, Ловеч, Перник, Разград и др., 1992 г. е валидната горна хронологическа граница на комплектуваните документи поради обстоятелството, че тогава именно се провежда структурната реформа в ЕАД „Българска фотография“, довела до ситуация на загубване на самостоятелността на някои от поделенията. След тази промяна, дейността на повечето структурни звена се състои главно в извършване на фотоуслуги, отразявани в касови книги, които не представляват интерес и не подлежат на постоянно запазване.

По-късна и близка до днешния ден горна граница е присъща на постъпленията в държавните архиви от фотографските центрове в Благоевград, Бургас, Варна, Видин, Велико Търново, Монтана, Плевен, Русе, Стара Загора, Шумен и Ямбол. Всъщност тази граница съвпада с ликвидацията на съответните звена и приватизацията на сградния фонд през 1998, 1999 г.

По отношение на *плътността* на постъпленията – най-общата характеристика се изразява в оценката за сравнително пълни фондове, в които са запазени основните документи, характеризиращи дейността на съответната институция – устройствени правилници, нормативно-методически актове, протоколи и материали към тях от заседания на управляващите органи, заповеди, щатни разписания, статистически формуляри, годишни планове и отчети за финансова и административна дейност и др. Същевременно, във всеки фонд се забелязват липси на основни документи за определен период от време. Така например, в Държавен архив–Шумен не са постъпили протоколите от дейността на Стопанския съвет от 1978 г. до преустановяване на неговата дейност; в Държавен архив–Ямбол липсите покриват всички раздели от класификационната схема на описа. Причини от най-различно естество, включително предаване на документи вместо в архив във „Вторични суровини“ или прехвърлянето им в новите центрове в съответствие с последната структурна реформа, са в основата на „белите полета“ в историята на фотопропагандната дейност в Габрово (след 1982 г.), в Смолян (след 1983 г.), в Добрич и Сливен (след 1984 г.), а Перник за периода 1969-1981 г.

Какво се случи с фотодокументите?

Процесът на приемане на фотодокументите в държавните архиви продължава няколко години – от 1999 до 2001 г. Началото съвпада с 1999 г., когато АД „Българска фотография“ пристъпва към масова продажба на помещенията и снимачната техника на фотографските ателиета и клоновете в страната. В тази ситуация и от управлението на архивите и от акционерното дружество „Българска фотография“ се изискват бързи действия и своевременно решение за мястото на съхранение на фотодокументите. Последните, като съставна част на Държавния архивен фонд категорично не могат да бъдат обект на приватизация.

Първоначално Съветът на директорите на акционерното дружество изключва възможността за своевременно, още през 1999 г., предаване на ценните фотодокументи в държавните архиви. Вместо това предвиждат съсредоточаване на регионалните фотоархиви в три пункта – в Плевен (за Северна България), в Пловдив (за Южна България) и в София. При това намеренията са в тези центрове да се съхраняват всички фотодокументи, като най-интересните се сканират и се предоставят в Интернет за използване. Едва след окончателната

ликвидация на цялото дружество се допуска фотоархивите да се предадат за постоянно съхранение в държавните архиви. Не липсват и опити и първоначални проучвания за практическата реализация на проекта. За целта, от всички поделения се изисква да съставят описи на наличния снимков фонд, които да се изпратят в „централата“. Без съмнение, този вариант би създал реални предпоставки да се объркат отделните масиви, което на свой ред би затруднило тяхното използване в регионите, за които се отнасят документите. По този начин биха се нарушили не само принципите на изграждането на ДАФ, но биха се разкъсали естествено обособените комплекси от административно-управленска документация и фотоархиви. Тук е мястото да отбележим от дистанцията на времето, че и за фотодокументите в центъра и за тези в звената в страната са в сила общовалидните, приложими за всеки класически фонд исторически връзки.

Практически неизпълнима, идеята отстъпва на други варианти на решения. Още през август и септември 1999 г., с обявяване на търговете и с ликвидацията на клоновете и фотоателиетата, Държавните архиви в Благоевград, Разград, Русе, Сливен и Търговище приемат фотоархивите, изпреварвайки общото управленско решение. Същевременно се провеждат срещи между ръководството на ГУА и ЕАД „Българска фотография“, на които се уточняват условията и процедурите по предаването на фотодокументите в мрежата на българските архиви. Архивното управление, изпълнявайки функционалните си задължения, разпраща писмо до всички държавни архиви в страната (№ 66-10-00 от 8.11.1999 г.) с указание да се проучат възможностите по места и да се пристъпи към приемане на фотоархивите. До края на годината са факт постъпленията от фотодокументи в архивите във Варна, Видин, Враца, Габрово, Добрич, Смолян, Ст.Загора, Ямбол и др.

1999 г. –

Горимият фонд

Постигнатата договореност между архивното управление и ръководството на „Българска фотография“ за приемане в ЦДА на най-старата част от националното фотоархивно богатство – т.нар. „горяем негативен фонд“ започва да се реализира още през есента на 1999 г. Фондът обхваща негативните филми на нитратна, горима основа, запечатали събития, факти, мигове от декември 1944 до 1960 г. След неколkokратни премествания през годините в търсене на „безопасно място“, този лесно запалим, горим фонд въпреки реалната опасност и

противно на предписанията, се съхранява в центъра на София, на ул. “Карнеги” № 11, в непосредствена близост до административни и жилищни сгради. Оцелелите входящи дневници за посочения период, позволяват да се установи точно наличността на негативите в края на ХХ век спрямо техния реален някогашен брой. Въз основа на тези дневници, преди приемането на негативите в Централния архив, е осъществена проверка на съответствието на всеки един от класьорите с негативи със съответстващото описание в дневника. В резултат на тази, по същество, паспортизация е установена наличността им, а липсващите негативи са описани в списъци.

2000 г. –

Фотодокументите след 1960 г.

Негативният фонд с документи, създадени след 1960 г., съставен както от черно-бели, така и цветни филми и диапозитиви се премества физически, пренася се в ЦДА в периода от 2000 г. до 2002 г., без каквато и да била предварителна проверка. Неизвестни са по същите причини броят на входящите дневници, тематичните и работните албуми, азбучници и другите справочници.

Първоначално част от най-ценните негативи са задържани от ръководството на ЕАД „Българска фотография“ под предлог, че са необходими за тяхната дейност. През януари 2003 г., обаче приключва окончателно предаването на целия масив в Централния архив и едва тогава започва неговото подреждане, систематизиране, обработване и описание. По тази причина в настоящия момент не могат да бъдат посочени дори и най-общи данни и количествени параметри на постъплението. Със сигурност обаче, може да се очаква разлика в броя на негативите на държавния фотоархив, постъпили вече за постоянно запазване в сравнение с последните известни официални и относително устойчиви показатели. Според доклади и отчети за дейността на фотоархива пред ръководството на „Българска фотография“ в края на 80-те години са обявени като запазени и налични 148 105 броя черно-бели филми с 2 179 380 кадъра (формат 24/36, 6/6 и 6/9). Каква част от тях ще се окажат приети в Централния държавен архив предстои да бъде уточнено.

Фотодокументите в състава на държавните архиви в страната.

Въпреки общата и обединяваща всички държавни архиви в страната цел – приемане на фотодокументите от подразделенията на

Държавния фотоархив, нейното реализиране е белязано от различия и конкретика, отразяваща отделните случаи. В пъстрата картина, по-скоро като изключения се открояват архивите, в които са постъпили всички класьори с негативи (или поне преобладаващата част от тях), съпроводени от входящи дневници. Сред тях в азбучна последователност се подреждат архивите във Велико Търново, Видин, Ловеч, Монтана, Разград, Русе, и др. За съжаление обаче преобладават случаите, в които фотодокументите, и всъщност самите негативи са приети в държавните архиви в „насипно“ състояние, побрани в различни кутии, кашони, чували и т.н. За проблеми от такъв характер съобщават архивите в Благоевград, Бургас, Варна, Кърджали, Перник, Стара Загора, Сливен, Смолян, Търговище (приблизително $\frac{1}{4}$ от класьорите), Шумен, Ямбол.

Безвъзвратни загуби на фотодокументи са причинени от някои нови собственици, закупили помещения при приватизацията на сградния фонд на „Българска фотография“. Придобивайки заедно със сградите и кардексите, в които са съхранявани фотодокументите, те допускат изхвърлянето на документите като ненужни, в най-добрия случай поставени на пода в помещенията, но често, разхвърляни извън тях, изложени на наводнения, пожари и др. бедствия. Поради подобни причини невъзстановимо са изчезнали целите фотоархиви в Кюстендил и Пазарджик. Тук следва да се споменат и някои затруднения при установяване мястото на съхранение на фотоархивите, които са изпитали колегите в Силистра и Перник.

Други примери, противоположни на посочените до тук, но за жалост по-малобройни, свидетелстват за фотодокументални постъпления без съществени нарушения в цялостта им. Сред тях са Държавните архиви в Благоевград, Враца, Видин Русе и др., като за Велико Търново, Монтана, Разград фотодокументите са приети дори заедно със специалните кардекси.

Различия характеризират постъпленията в държавните архиви с оглед на състава и състоянието на постъпилите фотодокументи. Хронологичните граници на негативите, в най-общи линии съвпадат с времето, „заклучено“ между 1960-1990 г. Разбира се и тук има изключения, както по отношение на по-ранни документи – във Враца и Русе (1949 г.), в Бургас, Варна, Габрово, Плевен и др. (1950,1951), така и за приети фотодокументи след 1995 г. в архивите в Търговище и Хасково.

Първоначалните данни за обема на постъпленията в отделните държавни архиви, според изпратените справки в Главно управление на

архивите, варират в широк диапазон – от цялостно запазен фотофонд до несистематизирани, безразборно натрупани класьори, а на места и без описания и справочен апарат.

За да са достъпни и да се използват и в държавните архиви

За да могат да бъдат използвани и въведени в научен оборот, налага се постъпленията да се обработят и приведат в известност. В този смисъл се откроява и първият проблем, породен от необходимостта да се съчетаят методическите изисквания на държавните архиви от една страна, с първоначалния ред, по който е бил организиран масивът във фотоархивите на „Българска фотография“, от друга. Същевременно, неординерният характер на масива и различната му пълнота изискват повече свобода и възможности за адаптиране на правилата спрямо конкретните специфики.

За това задължителният характер на нормативите не би бил подходящ, а в определени случаи би бил и несполучлив. Тези и други по-частни съображения предопределят подготовката на *препоръчителни*, „обобщени правила и изисквания“, съобразени както с практиката на ЕАД „Българска фотография“, така и с утвърдените начини на описание в държавните архиви. Разпратено с писмо на ГУА № 6610-00-29 от 20.04.2000, указанието е с подчертано препоръчителен характер, давайки свобода за промени в зависимост от спецификата на подредбата и приетия обем документи при изготвянето на инвентарни описи за негативите, диапозитивите, тематичните и работните албуми.

С оглед на това, указанието препоръчва при изготвянето на инвентарните описи за архивните единици, обособени като класьори с негативи, да се запази броят на графите на стандартизираната форма на описа, като се променят само наименованията на съответните графи – „дата на документите“ с „дата на заснемане“ и „брой на листата“ с „брой на кадрите“. Това адаптиране би позволило описите на фотодокументите да се въведат в АИСА без каквито и да било допълнения и корекции. Като препоръчителна се определя класификационната схема, изградена по хронологичен принцип.

Спецификата на подредбата на снимките в тематичните и работните албуми обуславя предвиденото в писмото изискване за изготвяне за тях на отделни инвентарни описи на базата на различни от предназначенията за негативите класификационни схеми. Отново препоръчителна насока в този смисъл отдава предпочитание на схема, изградена в съответствие с Единната схема за подреждане на фишите в систематичните каталози на държавните архиви (част III) за

класификационната схема за тематичните албуми, а за работните албуми – по хронологичен признак.

Научно-техническата обработка на приетия масив в преобладаващата част архиви започва непосредствено след постъпването му в архивите. Тази дейност е сред плановите задачи за всички териториални дирекции, предвидена в „Приоритетните и планови задачи за дейността на архивната система за 2001 г.“ Окончателното приключване на обработката е предвидено и се очаква да се случи през 2003 г. Известни опасения за удължаване на този срок съществуват по отношение на фотодокументите от Държавните архиви в Силистра, Стара Загора, Ямбол и др.

Различията, трудностите

В процеса на работа всички архиви изпитват затруднения поради различното състояние, в което са приети архивите. Най-често липсва справочен апарат или доколкото го има е частично запазен, с прекъсвания и празноти, които го правят практически неизползваем. Изгубените входящи дневници, тематични албуми, описания върху обложките на класьорите и др. налагат при обработката да се търсят допълнителни източници, да се правят справки в периодични издания, в енциклопедии, да се провеждат срещи със самите автори на снимките, за да се уточняват и допълват данните. Затруднения произтичат и от несъответствията между описанието в анотацията върху класьора с негативи и описателната статия от входящия дневник и дори със заснетите кадри. Следва да се отбележат и случаите на намеса и допълнително съставяна на места нова подредба на тематичните картони в последните години от функционирането на ателиетата на „Българска фотография“, довела до нарушаване на първоначалния ред.

Различната конкретика, от една страна, и възможността за избор и свобода при прилагането на препоръчителните „правила“, от друга, намират израз в някои нови решения при описване на негативите. Така, определени архиви в които липсват тематични албуми, прилагат подредба на негативите си в съответствие с Единната схема. Този модел е възможен единствено при малко количество филмов материал и при липса на друг справочен фонд. По същество, този избор на решение не противоречи на указателното писмо, тъй като цели улесняване на достъпа до документите чрез тематична класификация, независимо дали то се постига чрез негативния фонд или чрез тематичните албуми.

Известни различия в мненията и противоположни предпочитания се открояват при научно-техническата обработка на цялостното фотодокументално наследство. Такъв е примерът за различност в подходите във връзка с целесъобразността от запазване на фотодокументи, които се отнасят за други региони или на множество тематично повтарящи се кадри. Противоречиви мнения съществуват и за „съдбата“ на приетите негативи с портрети на наши и чужди комунистически лидери, за изготвяните от „Централфото“ и разпространявани в страната изложби с пропагандно-идеологически характер и др. Предпочитанията в подобни случаи са различни и варират от физическото им унищожаване до „изолирането“ им чрез описване в отделен инвентарен опис. Всъщност оправдана е селекция в името на избягване на съществуваща дублетност.

Послепис

Каквито и пропуски и „бели полета“ да се откриват занапред в приетия вече в държавните архиви специален фотофонд на „Българска фотография“, те не биха могли да повлияят съществено на общо положителната оценка от позицията на архивите. Защото, вече е факт постъпването от най-голямата българска институция, специализирана в образната пропаганда в годините след Втората световна война. Събрана е и ще се съхранява „постоянно“ в държавните архиви видимата памет, преминала през „обектива“ на поколения професионални фоторепортери. Останалите след тях фотодокументални безконкурентни свидетелства на минали събития, на житейски и лични съдби, на мигове на величие и падения, след като бъдат рутинно обработени, ще са напълно достъпни за всички, които се интересуват от тях. Тогава ще очакваме и „присъдата“ на изследователите, на историците, на времето. За архивистите обаче, с приемането на документите на Държавния фотоархив и на фотоархивните структури от цялата страна, приключи успешно поредният класически пример за обособяване на закрития и некомплектуващ се архивен фонд „Българска фотография“. Предстои да завърши научно-техническата обработка и се установи точният брой на всички приети документи, с което ще се допишат и последните страници в „историческата справка“ на Българската фотография.

А след „точката“ в историческата справка, както се знае започва да „тече“ бъдещето време на архивните документи. Оттук насетне предстои само още една стъпка по пътя към безсмъртието на фотоархива и тя е възможна с прилагането на новите технологии, с

дигитализирането на събраната и съхранена образна памет. С преминаването в цифровия си формат, фотодокументите ще могат да преодолеят не само пространството, но и времето, при това не само назад към миналото, но и напред – в бъдещето.

Кинче Парушева
Марияна Пискова

¹ Преминала през различни организационни и функционални форми и структури тази институция е известна с главно с две относително устойчиви и непроменяни във времето наименования – **Държавен фотоархив и Национална фотографска агенция**. Първото е утвърдено по силата на учредителните документи и се предпочита в професионалните среди на „Българска фотография“. Запазва се по традиция и въпреки честите реорганизации. Като Национална фотографска агенция – фотоархивът е известен в архивното законодателство, в специализираната архивна теория и методика, в системата на българските архиви, тъй като със същото наименование е признат за орган за управление на Държавния архивен фонд (със статут на ведомствен архив с постоянен състав от документи). Въпреки това, отдаваме предпочитание на другия избор – на наименованието „държавен фотоархив“.

² Историята на фотоархива е частично проучена в няколко публикации на М. Пискова в последните години. Вж. Пискова, М. Фондация „Българско дело“ (1941-1948) – идея и предпоставки за създаване на държавен кино- и държавен фотоархив. В: Сб. История и образование, континуитет и промяна. Сб. в чест на проф. Йордан Шопов. Благоевград, 2003, с. 101-110; същата, Българският държавен фотоархив. В: Сб. Власт и социум. Сб. в чест на проф. М. Тачева, Благоевград, 2003, с. 276-288; същата, Из документалното наследство на Фондация „Българско дело“. ИДА, кн. 80, 2000 г., с. 90-205.

³ ЦДА, ф. 2, оп. 1, а.е. 4, л. 184-189.

⁴ пак там, ф. 136, оп. 3, а.е. 5, л. 37

⁵ пак там, оп. 1, а.е. 328, л. 98, 99.

⁶ пак там, ф. 2, оп. 1, а.е. 87, л. 35-46.

⁷ пак там, ф. 136, оп. 3, а.е. 5, л. 99; л. 37.

⁸ пак там, а.е. 24, л. 24.

⁹ пак там, ф. 2, оп. 1, а.е. 87, л. 36-45

¹⁰ Вж. Георгиев, Г. Девети септември и нашето фотоизкуство. Кино и фото, 1949, № 15, с. 13.

¹¹ Държавен вестник, бр. 143, 21 юли 1948 г. В този случай не се споменава Държавният киноархив.

¹² ЦДА, ф. 136, оп. 3, а.е. 355, л. 6.

¹³ Правилникът е одобрен с Разпореждане на Министерския съвет № 729 от 25 април 1951 г. и е публикуван в Известия на Президиума на Народното събрание, бр.38 от 11 май 1951 г.

¹⁴ Всъщност, както вече отбелязахме, Държавният фотоархив е създаден още през 1944 г., (макар и като фотоотдел с централна фототека). Поради това по-точно би било да се приеме, че дейността му продължава, но вече в новата структура на ДП „Българска кинематография“ и в частност в Главната

дирекция. Единствената новост в случая е в наименованието на архива и това е определението „постоянен“ към държавен фотоархив.

¹⁵ ЦДА, ф. 136, оп. 5, а.е. 1110, л. 2; ПМС № 1139, ф. 136, оп. 11, а.е. 523, л. 120.

¹⁶ В съответствие с Правилника за устройството и задачите на ДП „Българска фотография“ във всички 27 окръжни градове.

¹⁷ Последната реорганизация се оказва решаваща за безвъзвратното унищожаване на документи от редица клонове в страната. В някои случаи фотофондовете са оставени без пряко наблюдение, без отговорни за тях лица, в помещения, позволяващи неограничен и пряк достъп до тях.

¹⁸ Според все още намиращия се в проектен вариант Закон за Националния архивен фонд и за архивите, ведомствените архиви с постоянен състав от документи попадат в категорията на специализираните архиви.

¹⁹ Вж. Правилник за организация на идейно-политическото и художествено ръководство на филмографното дело от 1952 г.; Правилник за устройството и задачите на Българската фотография от 1956 г.; Правилник за фотографията на Н Р България от 1957 г. и др.

²⁰ Издадената през 80-те години Наредба за организацията на дейността на филмо- и фототеките не внася съществени промени.

²¹ Контактното копие на целия филм с размери 30/24.

²² Споменатите тук справочници са съставени според регламента и като правило са задължителни и са спазвани във фотоархивите на всички клонове в страната.

²³ Известна представа за разпространението на тематичните албуми създават количествените параметри. За черно-белите фотодокументи техният брой в Държавния фотоархив достига 104 (без да се имат предвид отделните томове), а за цветните – 59.